

Els relats nacionals es diversifiquen: lliçons d'una anàlisi comparada a Europa

Els mapes són com una fotografia. Descriuen un moment determinat, concret, que queda recollit en una imatge que sembla inalterable però que no pot combatre el pas del temps. D'aquí que de tant en tant sigui bo fotografiar una altra vegada el mateix paisatge i veure com aquest ha canviat amb el despertar i la letargia de les nacions. Com ha fet el CIEMEN dibuixant de nou amb ulls del 2012, l'Aproximació a l'Europa de les Nacions que va esbossar fa més de vint anys.

«La identitat nacional és un fenomen modern de naturalesa fluida i dinàmica», escriu la professora Montserrat Guibernau (1960) al molt recomanable *La identitat de les nacions*.¹ Segurament, com més va, més fluida i dinàmica es torna. I és una característica que no només afecta a la identitat nacional en si, sinó també al mateix procés de la construcció nacional. En aquests primers lustres del segle XXI —i en els darrers del XX— hem assistit, a Europa, a una diversificació d'estratègies, de relats, de discursos i de propostes d'organització nacionals. En tot o en part, algunes d'aquestes propostes fins i tot posen en qüestió —quan no l'arriben a negar— l'organització de l'espai europeu en estats-nació clàssics i plantegen tot un seguit de propostes per tal de superar-la. Són canvis que coincideixen amb —i s'alimenten de— la pèrdua creixent de sobirania per part dels estats cap a la UE, per amunt, i cap a les unitats subestats amb capacitat legislativa, per avall.

Aquestes diferents estratègies, relats, discursos i propostes han anat assolint la seva plasmació en forma de nous estats sobirans a l'Europa central i oriental, sobretot en la gran onada d'independències —i una reunificació, l'alemanya— que va de 1990 a 1993. Abans que això succeís, ja hi havia qui apuntava que el mapa de les identitats nacionals i el dels estats tenia greus discrepàncies. És el cas del CIEMEN, que, amb el seu ja clàssic mapa «Aproximació a l'Europa de les Nacions», dibuixava el 1987 —amb una actualització el 1992— una

1 GUIBERNAU, *La identitat de les nacions*, pàg. 38.

David Forniès
Cap de l'àrea de Coneixement del CIEMEN i coautor del mapa *Identitats nacionals d'Europa*
david@ciemem.cat

» En els primers lustres del segle XXI —i en els darrers del XX— hem assistit, a Europa, a una diversificació d'estratègies, de relats, de discursos i de propostes d'organització nacionals

cartografia nacional poc ortodoxa, si per ortodox entenem, en aquells moments, la fotografia fixa que havia sortit del final de la Segona Guerra Mundial.²

Han passat 25 anys des de la publicació d'aquell mapa, i d'ençà, a l'espai europeu i al seu entorn s'ha anat fent cada cop més evident la diversificació a què ens referíem en el paràgraf inicial. Almenys això és el que hem pogut constatar al CIEMEN després d'haver elaborat un nou estudi comparatiu entre les identitats nacionals a Europa, i que ens ha servit per actualitzar el mapa de la qüestió nacional al continent. En essència, hem posat en paral·lel les identitats nacionals europees fent-ne una comparació a partir de sis grans paràmetres: la tradició històrica, la territorialitat, la cultura i la llengua, la voluntat d'afirmació, la cerca d'estructures institucionals pròpies i l'evolució de la construcció nacional. La majoria de les identitats que hem representat al mapa han mostrat fortalesa en els tres primers paràmetres, però algunes han evidenciat certa feblesa en els tres darrers —els relacionats amb l'evolució política. En la nostra interpretació de les dades, hem posat l'accent en la vinculació entre

identitat i/o cultura nacional i identitat i/o cultura pública comuna, tal com fan autors com David Miller (1946),³ Michel Seymour (1954)⁴ o Anthony D. Smith (1939). Ens sembla que, en una època en què les societats es van diversificant internament cada cop més, seria difícil poder analitzar la qüestió nacional des d'una altra perspectiva.

Les dades extretes de l'estudi ens han permès contrastar la vigència —o no— de les identitats nacionals que s'inclouïen als mapes de 1987 i 1992. Per un costat, l'evolució de les dues darreres dècades no ha fet sinó confirmar la consolidació de tota una sèrie d'identitats nacionals que ja apareixien en aquelles cartografies. Els avanços nacionals que han tingut lloc en casos com el basc, el català, el flamenc, l'escocès, el gal·lès, el cors, l'albanès,

2 El mapa va tenir una actualització al cap de cinc anys, el 1992, l'última versió publicada fins el 2012.

3 «Finalment, una identitat nacional requereix que la gent que la comparteix tingui alguna cosa en comú, un conjunt de característiques que en el passat sovint van ser denominades «caràcter nacional», però que prefereixo descriure com a cultura pública comuna». Cita extreta de MILLER, *On Nationality*, pàg. 25. Traducció pròpia.

4 Seymour, professor de la Universitat de Montréal: «En poques paraules, crec que el concepte d'identitat pública comuna pot entendre's en un pla nacional i emprar-se a fi d'evitar dos models d'organització política extrems: el patriotisme constitucional i la «societat d'identitats». Cita extreta de SEYMOUR, «Sobre la identitat postnacional», pàg. 195.

Algunes de les noves propostes d'organització nacional posen en qüestió —quan no l'arriben a negar— l'estructura de l'espai europeu en estat-nació clàssics

el sami, el kurd i l'osseta demostren que els mapes del CIEMEN anaven en la bona direcció. Encara més: l'estudi actual ens ha permès detectar que algunes de les identitats nacionals que fa vint anys es qualificaven, amb força prudència, de «nacions emergents», ara s'han reforçat i han assolit un cert grau d'institucionalització —és el cas dels gagaüsos de Moldàvia, que han passat de no tenir cap reconeixement polític a dotar-se dels seus propis parlament i govern i a veure reconegut, ni que sigui en un escenari concret,⁵ el seu dret a l'autodeterminació— i fins i tot, trobem parts de nacions que han construït el seu propi estat —com Kosovo i Ossètia del Sud.

Però no tot són reforçaments. També hem detectat que alguns processos de construcció nacional no han aconseguit avenços significatius. Occitània i Frísia en són dos exemples a l'Europa occidental; al centre del continent, Lusàcia i Ladínia, i a la zona oriental, Mordòvia. Les guerres de secessió iugoslaves també van causar un impacte profund en la construcció nacional bosniana, fins al punt que el control final i efec-

tiu d'àmplies regions⁶ d'aquest país per part de la nació bosniana ha quedat greument en entredit. Una qüestió a banda és l'evolució del fet nacional al nord d'Itàlia i l'impacte que hi ha tingut el projecte polític de la Padània, l'emergència del qual a partir de la dècada de 1990 ha interferit clarament en moviments nacionals que venien de lluny, com el friülès o el vènet. Al mapa hem optat per incloure'ls tots dos, però encara és aviat per certificar fins a quin punt han quedat afectats per la proposta política de la Lega Nord.

Exemples de noves conceptualitzacions i estratègies: construccions nacionals a Transnístria, a Lapònia i al Kurdistan

Abans hem comentat que, en observar els sis indicadors utilitzats per comparar les identitats nacionals, destacava el fet que, en la majoria de casos analitzats, els elements històrics, culturals i territorials eren més detectables i estaven més ben definits que no pas els relacionats amb la seva evolució política: Occitània, Aragó, Cornualla, Sardènia o Bretanya en són exemples clars.

No obstant això, l'estudi també ens ha servit per constatar que hi ha casos on això passa a l'inrevés: els indicadors d'evolució política són més forts que no pas les bases sobre les quals s'ha acostumat a construir el discurs nacional a Europa.

Durant les darreres dècades s'han produït dos processos d'aquest tipus, ambdós desencadenats per conflictes violents: Transnístria i Xipre del Nord. El de Transnístria és paradigmàtic. Es tracta d'una franja de 4.100 quilòmetres quadrats a l'est de Moldàvia, a l'orient del riu Dnièster on s'hi va desenvolupar un conflicte tardosoviètic, que va esclatar quan els vents del nacionalisme panromanès bufaven amb força a Moldàvia. Amb el suport del Kremlin, de l'exèrcit soviètic i d'una part dels treballadors fabrils eslavòfons —ucraïnesos i russos—, les autoritats de Transnístria van decidir separar-se de Moldàvia i proclamar la independència el 1990, amb el nom de República Moldava de Transnístria (RMT). A partir de llavors, el govern de la franja oriental del Dnièster es va proposar dues coses: consolidar les estructures del nou estat i crear una identitat nacional per al nou país, una identitat que, d'entrada, difícilment podia basar-se en cap grup ètnic diferenciat i exclusiu ja que la població del nou país estava formada a parts més

⁵ Gagaüsia podria iniciar legalment un procés d'autodeterminació si Moldàvia mai optés per renunciar a la seva sobirania —presumiblement, integrant-se a Romania.

⁶ És el cas de la República de Srpska, on la identitat nacional sèrbia és ara rotundament dominant, com ho és la croata a la regió d'Herceg-Bòsnia.

» Els canvis coincideixen amb —i s'alimenten de— la pèrdua creixent de sobirania per part dels estats cap a la UE, per amunt, i cap a les unitats subestats amb capacitat legislativa, per avall

o menys iguals per russos, ucraïnesos i moldaus, cadascun dels quals ja disposava del seu propi estat matriu.⁷ «La RMT té la més llarga i més consistent tradició de construcció nacional multiètnica. [...] Des de bon començament del moviment de separació, els líders transnistrians es van esforçar per diferenciar els moldaus del marge esquerre [del Dnièster] dels del marge dret», escriu Kimitaka Matsuzato

7 En aquest punt convé assenyalar que, des del punt de vista cultural, i des de l'òptica del que explica Miroslav Hroch (1932) a «Regional memory: the role of history in (re)constructing regional identity», es podria interpretar que el procés de Transnístria no és expressió d'una construcció nacional, sinó d'un simple regionalisme: «[...] La identitat nacional està fonamentada en l'existència d'una cultura diferenciada que es defineix com a nacional i que difereix d'altres cultures nacionals, mentre que la cultura regional és habitualment part d'una o més d'una cultura nacional», escriu Hroch. HROCH, «Regional memory: the role of history in (re)constructing regional identity». Traducció pròpia.

El procés té dues dècades de vida, massa poc per determinar si ens trobem davant d'una identitat nacional amb característiques peculiars o bé si, per contra, assistim a un procés polític centrat en una identitat regional. Convé recordar que, de vegades, una cultura regional acaba esdevenint nacional, tal com el propi Hroch apunta en l'article citat. A judici nostre, és difícil entendre Transnístria com a cultura regional de Moldàvia, tot i que és possible interpretar-la com a cultura regional de Rússia. Per aquests motius hem optat per marcar el país en el mapa com a «identitat nacional poc consolidada en el temps».

(1960), vicepresident del Consell Internacional per a l'Estudi del Centre i l'Est d'Europa.⁸ Segurament, és una visió molt optimista: si bé és cert que hi ha hagut líders transnistrians ètnicament moldaus i ucraïnesos —entre aquests darrers, l'actual president, Ievgueni Xevtxuk (1968)— i que la Constitució diu que les llengües oficials, «en igualtat de condicions», són «el moldau,⁹ el rus i l'ucraïnès», també és veritat que el rus manté una posició clarament hegemònica a Transnístria. «El rus [...] és l'única *lingua franca* de Transnístria. Els esforços de les autoritats per a construir una identitat cultural i política transnistriana basada en la llengua russa són visibles públicament», resumeix Sebastian Muth (1980) el seu estudi sobre el paisatge lingüístic a les ciutats de la franja, elaborat el 2010.¹⁰ És a dir: assistim a un procés de construcció nacional on el discurs teòric oficial és marcadament

8 MATSUZATO, «From belligerent to multi-ethnic democracy: domestic politics in unrecognized states after the ceasefires». Traducció pròpia.

9 La cita és literal. La gran majoria de lingüistes consideren que el moldau és una variant de la llengua romanesa. D'aquí que sigui evident la intencionalitat política de referir-se a l'idioma com a «moldau».

10 MUTH, «Linguistic landscapes on the other side of the border: Signs, language, and the construction of cultural identity in Transnistria». Traducció pròpia.

multiètnic i amarat de «regionalisme polititzat» —per seguir l'expressió de Pål Kolstø (1953)—¹¹ però a la pràctica s'usa una llengua concreta —el rus— per distanciar-se del veí de qui s'intenta diferenciar —Moldàvia.

Una forma radicalment diferent de construir una identitat nacional és la que estan duent a terme els samis a Lapònia. A Europa, de fet, és un procés de construcció molt singular, donat que és l'únic del continent protagonitzat per un poble autoanomenat «indígena». Elisabeth Bakke (1962), professora de Ciència Política a la Universiteitet i Oslo, el 2000 deia que era «bastant obvi» que s'estava produint «un procés de formació nacional» entre els samis;¹² dotze anys després, aquest procés ha continuat avançant i consolidant-se. No havent tingut un estat propi en èpoques passades, els samis no van començar a bastir un relat nacional fins a la segona meitat del segle XX. Al principi, van centrar-se en la reivindicació del dret a la terra i a la cultura, però després van passar a reclamar l'autogovern i a construir-se la seva pròpia nació. Van anar bastint de pressa: en un període de sis anys (1986-1992) es van dotar d'una

11 Professor de l'Àrea d'Estudis de Rússia, Centre Europa i els Balcans de la Universiteitet i Oslo.

12 BAKKE, «How voluntary is a national identity?».

En els darrers vint anys s'han produït avenços nacionals clars en el cas albanès, basc, català, cors, escocès, flamenc, gal·lès, kurd, osseta i sami

bandera, d'un himne i d'una diada nacionals, i en uns altres set van fundar els seus propis parlaments autònoms, a Noruega (1989), a Suècia (1993) i a Finlàndia (1996). Són passos fets amb l'aprovació d'aquests tres estats, que han passat de discriminar-los a reconèixer-ne i protegir-ne legalment els drets. Queden oberts, però, molts fronts. I un dels aspectes més singulars de la construcció nacional sami és que es fa amb criteris marcadament ètnics: al Parlament Sami de Noruega, per exemple, només hi poden votar aquells ciutadans noruecs que s'hagin censat com a ètnicament samis. Això significa, de fet, que a Lapònia hi ha un projecte nacional sami que no es defineix amb criteris estrictament territorials —tot al contrari del que hem vist a Transnístria.

A la perifèria de l'espai europeu trobem un altre procés de construcció nacional ben interessant, sobretot pel fet que hi topen dos models diferenciats de com dur-lo a terme. Ens referim al Kurdistan, una nació la situació de la qual ha canviat força des que el CIEMEN va elaborar els seus mapes anteriors. D'ençà, i segons el nostre parer, dues de les novetats més destacades en l'àmbit kurd han estat, per un costat, l'establiment d'un veritable estat-nació kurd *de facto* al nord de l'Iraq, i per l'altre, l'emergència d'un discurs nacio-

nal kurd alternatiu al dels estats-nació clàssics, propugnat pel líder del Partiya Karkêren Kurdistan (PKK), Abdullah Öcalan (1946).

Per Öcalan, l'estat-nació clàssic —el que estarien construint els kurds de l'Iraq, per entendre'ns— és el resultat «dels interessos de la classe dominant o de la burgesia, però no reflecteix els interessos del poble». L'alternativa a això, explica el líder del PKK, és el que ell anomena «confederalisme democràtic», que crearia, en l'espai de poblament kurd, una «nació democràtica basada en identitats multinacionals» que tindria entre els seus pilars més destacats l'autonomia municipal, l'ecologisme i el feminisme.¹³ Aquesta nació, doncs, estaria definida geogràficament pels límits —borrosos— de l'àrea d'assentament kurd, però no pas per l'etnicitat kurda —tot i que aquesta en seria l'element majoritari, per pur pes demogràfic—, perquè hi podrien participar àrabs, turcmans, assiris... En el fons, el que està propugnant Öcalan és una construcció nacional postestat-nació, encara que, expressada així, la idea sembli contradictòria.

¹³ Per aprofundir en les teories nacionals del líder del PKK és molt útil consultar ÖCALAN, *Democratic confederalism*. Traducció pròpia.

Conclusió: cap a una diversificació dels relats i de les construccions nacionals

El treball comparatiu que hem dut a terme durant el darrer any i mig al CIEMEN ens ha permès confirmar que, a l'espai europeu, s'estan donant processos de construcció nacional que, en el pla teòric, divergeixen cada cop més dels esquemes en què s'ha plantejat aquesta qüestió durant els segles XIX i XX. Els tres darrers casos a què ens hem referit —el «regionalisme polititzat» dels transnistrians, el nacionalisme indigenista dels samis i el «confederalisme democràtic» dels kurds— venen a ampliar substancialment un ventall de possibilitats del qual ja havien començat a formar part, durant el segle passat, models diferents com els del jacobinisme estatista francès, el nacionalisme de base lingüísticocultural català o els estats-nació amb fort component ètnic dels Balcans.

De fet, la nostra percepció va en la mateixa línia que apunten ja fa anys destacats analistes de la qüestió nacional, com Michel Seymour, per a qui al món actual hi hauria, almenys, set conceptes diferents de què és una nació, «que corresponen a diverses consciències nacionals» i que es poden classificar en «ètniques, culturals, cíviques, sociopolítiques, diaspòriques, multiso-

» Algunes de les identitats nacionals que fa vint anys es qualificaven, amb força prudència, de «nacions emergents», ara són estats. És el cas de Kosovo i Ossètia del Sud

cietals i multiterritorials». Per Seymour, els catalans serien un exemple de nació sociopolítica, mentre que els kurds ho serien de nació multiterritorial. I encara més: el professor quebequès considera que un *demos* concret pot canviar de «tipus» nacional: seria el cas dels inuits de Nunavut, al Canadà, que han deixat de ser una «nació ètnica o cultural aborígen» per esdevenir «una nació sociopolítica», en haver-se convertit en comunitat política mercès a l'obtenció de l'autonomia territorial el 1999.¹⁴ ◀

MÉS INFORMACIÓ

BAKKE, Elisabeth. «How voluntary is a national identity?». Comunicació a la VIII Conferència Nacional de Ciència Política. Tromsø (Noruega), 2000.

GUIBERNAU, Montserrat. *La identitat de les nacions*. Barcelona: Dèria, 2010.

HROCH, Miroslav. «Regional memory: the role of history in (re)constructing regional identity». A ELLIS, Steven G. (et al). *Frontiers, regions and identities in Europe*. Pisa: Plus-Pisa, 2009.

MATSUZATO, Kimitaka. «From belligerent to multi-ethnic democracy: domestic politics in unrecognized states after the ceasefires». *A Eurasian Review*, volum 1, novembre de 2008.

MILLER, David. *On Nationality*. Oxford: Oxford University Press, 1995.

MUTH, Sebastian. «Linguistic landscapes on the other side of the border: Signs, language, and the construction of cultural identity in Transnistria».

A MARTÍNEZ, G. (coor.) «Languages and borders: International perspectives», *International Journal of the Sociology of Language*. Número especial. Propera publicació. De Gruyter Mouton .

ÖCALAN, Abdullah. *Democratic confederalism*. Londres: Transmedia Publishing, 2011.

SEYMOUR, Michel. «Sobre la identitat postnacional». A REQUEJO, Ferran i CAMINAL, Miquel (eds). *Liberalisme polític i democràcies plurinacionals*. Barcelona: Generalitat de Catalunya – Institut d'Estudis Autònoms, 2009

ENLLAÇOS

Nationalia
www.nationalia.cat

Daily Plebiscite
www.dailyplebiscite.com

14 Les teories de Seymour sobre els diferents tipus de nacions i, més en general, sobre la vigència del concepte de la nació en el món actual, estan recollides en SEYMOUR, «Sobre la identitat postnacional», pàg. 191–227.